

EL-CÂHİZ VE KİTÂBU'L-BUHALÂ'DAN BİR BÖLÜM ÜZERİNE MÜLAHAZALAR

Al-Jahiz and considerations of his Book Kitab al-Bukhala

Muhammed ÇETKİN*

ÖZET

Hicri II. asrın sonu ve III. asrın ortalarında yaşamış, büyük bir Arap dili âlimi olmasının yanı sıra eserlerinde, yaşadığı toplumun hemen hemen her sorununu ele almaya çalışan ve edebiyatını halka faydalı olmak amacıyla kullanan el-Câhiz, içinde bulunduğu asırda öne çıkan cimrilik eğilimi ile de kendi metotları ile savaşmıştır. Yazar el-Buhalâ adlı eserinde, değişik birçok risâle, hikâye ve fıkralar ile döneminin cimrilerini anlatmaktadır. Bunu yaparken bazen bir cimriyi, bazen cimri dostuna veya akrabasına cephe alıp onu eleştiren bir başka kişiyi konuşturur. Bazen de olayları kendi ağzından okuyucularına sunar. Biz de bu makalemizde el-Buhalâ adlı eserden bir bölüm ele alıp inceledik.

Anahtar Kelimeler: Câhiz, el-Buhalâ, Merv, Cimrilik.

ABSTRACT

el-Cahiz, who had lived between the end of second and middle of the third century, besides of being one of great Arabic language scholar, also he tried to handle almost every problem of society in his works and used his literature to be useful for society, he fought with stinginess, which was prevailing trend in the century he lived, with his own methods. The author describes stingy people of the period with many different pamphlets, stories and anecdotes in his work el-Buhalâ. While doing this, he sometimes makes the stingy to talk or sometimes makes another person who criticize the stingy to talk to his stingy friend or relative that he against. And sometimes, he presents events from his own point of view to his readers. In this article we analyzed a chapter from the work named el-Buhalâ.

Key Words: Câhiz, al-Buhalâ, Merv, stingy.

GİRİŞ

Arap edebiyatının en büyük nesir yazarlarından birisi sayılan el-Câhiz'in

---

*Dr., Bingöl Anadolu İmam Hatip Lisesi Arapça Öğretmeni, muhammedcetkin@gmail.com

tam adı ‘Amr b. Bahr b. Mahbûb/Fezâre el-Kinânî el-Leysî el-Fukeymî (Fukemî) el-Basrî’dir.¹Künyesi Ebû Osman olan Amr b. Bahr el Câhız, 159/775 yılında Basra’da Arap bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Câhız, fakir bir ailenin çocuğu olduğu için hayatının başlarında ekmek ve balık satıcılığı yaparak geçimini sağlamak zorunda kalmış, bununla beraber camilerdeki ilim halkalarını takip ederek, yazarlardan ve âlimlerden yararlanmaya çalışmıştır.² Ebû Osman ‘Amr b. Bahr, patlak gözlü, kısa boylu, esmer tenli bir fiziki yapıya sahip olduğu için daha çok “Câhız” ismi ile ünlü olmuştur.³ Gerçi ona gözlerinin hadakaları büyük olduğundan başlangıçta “Hadakî” lakabı verilmişse de, onu sevmeyenler sevenlerden fazla olduğu için daha kaba ve ezici bir tabir olan Câhız lakabını tercihen kullanmışlardır.⁴

el-Câhız, neşeli, şakacı, zeki ve nüktedan olarak bilinen bir kişiliğe sahip olup, ilmi tartışmalardan zevk alan bir şahsiyettir. el-Câhız’ın hayatını, doğup büyüdüğü şehir olan Basra ile aklî ve edebî yönünün geliştiği, kalıcı eserler bıraktığı şehir olan Bağdat dönemleri diye iki bölüme ayırmak mümkündür. Basra dönemi genelde tahsil dönemi, Bağdat ise üretim dönemidir. İlk dönemde de eserler yazmıştır, fakat bu döneme hâkim olan tahsil yapmasıdır.⁵

Abbasîlerin hem en parlak hem de en sıkıntılı dönemlerini gören el-Câhız, rivayetlere göre kitap okumaya çok erken yaşlarda başlamıştır. Eline geçen her kitabı hangi konuda olursa olsun okurdu. O, gençken kitap okumak için geceleri kitapçı dükkânlarında kalırdı. el-Câhız, Basra’da bulunan alimlerin derslerine devam ederek lûgat, gramer, edebiyat ve şiir sahasındaki ufkunu genişletti. el-Câhız döneminin meşhur hadis hocalarından Ebû Yusuf Ya’kûb b. İbrahim b. Habîb b. Sa’d el-Kûfî (ö.182/798), el-Haccâc b. Muhammed el-Massîsî el-A’ver (ö.206/823) ve Ebû Hâlid Yezîd b. Hârûn (ö.206/821)’dan hadis dersi aldı. Ayrıca farklı mezhep mensubu âlimlere de öğrencilik yaptı. Bu arada çeşitli ilim meclislerine dinleyici olarak –özellikle Mescidîler (el-Mescidîyyun)’in meclislerine, Mirbed’e– katıldı. Fasih Arapçayı onların

¹el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Aḥm ed b. ‘Alî, *Târîhu medîneti’s-selâm*, nşr. Beşşâr Ma’rûf, Beyrut 2001, XIV, 124.

²el-Hamevî, Ebû Abdullah Yâkut b. Abdullah, *Mu’cemu’l-udebâ’irşâdu’l-erîb ila ma’rifeti’l-edîb*, nşr. İhsan Abbas, Beyrut 1993, V, 2101; Bâkir Emin el-Verd, *Mu’cemu’ulemâ’i’l-garb*, Beyrut 1986, I, 92.

³Ziriklî, Ḥayruddîn, *el-A’lâm kâmusu terâcim*, Beyrut 1980, V, 74.

⁴*Mu’cemu’l-udebâ’*, V, 2107; Danişman, Nafiz, *Kelam İlmine Giriş*, Ankara 1955, s. 91.

⁵Hüseyn Akyüz, “el-Câhız’ın Sünnet/Hadis Hakkındaki Görüşleri”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011, sayı: 31, s. 235.

ağzından öğrendi.⁶

Ömrünün son yıllarında felçli olmasına rağmen kitaplarından bir an olsun ayrılmayan el-Câhız, yine bir gün kütüphanesinde kitap okuduğu sırada raflardaki kitaplardan bir kısmının üzerine devrilmesi sonucu altında kalmış ve 255/868 yılının Muharrem ayında 96 yaşında Basra'da vefat etmiştir.⁷

Eserleri

Câhız, ifade ve düşünce alanında bulunduğu konumu gayet iyi bilen ve bunun hakikatini idrak eden bir kişiliğe sahiptir. Bundan dolayıdır ki onun eserleri çok ve zengin bilgilerle doludur. Câhız'ın, eserlerini 200/815 yılından daha önce yazmaya başlamış olabileceği düşünülmektedir. Çünkü hilâfet ve diğer konularla ilgili eserlerinin Halife Me'mûn tarafından beğenilmesi ve kendisinin Bağdat'a çağırılması 200/815 yılına rastladığı bildirilmektedir. Arap edebiyatında en çok eser veren müellifler arasında yer alan Câhız'ın kitaplarının sayısı hakkında kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Sıbt İbnu'l-Cevzî (ö. 654/1256), onun 360 eseri olduğunu ve bunların çoğunu Bağdat'ta Ebû Hanîfe Türbesi Kütüphanesi'nde gördüğünü söyler. Câhız'ın eserlerini, genellikle belirli adlar altında zikretmeyip, çeşitli yerlerde farklı isimlerle kaydettiği veya onları yeniden te'lif ettiği, gençliğinde bazı eserlerini İbnu'l Mukaffa (ö.142/759) ve Halil b. Ahmed (ö.170/786) gibi âlimlerin adlarıyla yazdığı, bu arada başkalarının onun şöhretinden istifade için kendi kitaplarını Câhız'a isnat ettikleri de bilinmektedir. Eserlerinin 25 kadarı günümüze tam, 65 kadarı da eksik olarak gelebilmiştir. Bir kısmı küçük risaleler halinde kaleme alınmış olan bu eserler, değişik araştırmacılar tarafından "*Mecmû'âtu Resâ'ili'l-Câhız*" adlarıyla bir araya getirilerek neşredilmiştir.⁸

Câhız'ın bazı önemli eserleri şunlardır: *el-Beyân ve't-Tebyîn, Kitâbu Âyi'l-Ğur'ân, Kitâbu'l-'Osmâniyye, Kitâb fi'l-'Abbâsiyye, Tasvîbu 'Alî fi Tahkîmi'l Hakemeyn, Kitâbu Halki'l-Ğur'ân, Hucecu'n-Nubuvve, Kitâbu'r-Red 'ale'n-Naşârâ ve'l-Yehûd, Risâle ilâ Ahmed b. Ebî Du'âd fi Kitâbi'r-Red 'ale'l-Müşebbihe, et-Tâc fi Ahlâki'l-Mulûk, Kitâbu'l-Mehâsin ve'l-Ezdâd, Risâle fi'l-Faşl mâ Beyne'l-'Adâve ve'l-Hased, Kitâbu't-Tebaşşur bi't-Ticâre, Risâle fi*

⁶Mu'cemu'l-Udebâ',V, 2101.

⁷İbn-i Hallikân, Ebu'l-'Abbâs Şemsu'd-Dîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, *Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zemân*, nşr. İhsân Abbâs, Beyrut 1970, III, 473, 474; *Târîhu medîneti's-selâm*, XIV, 132; *Mu'cemu'l-udebâ'*,V, 2101.

⁸Ramazan Şeşen, "Câhız", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 21.

.....
Şinâ'atı'l-Kuvvâd, Risale fî Medhî't-Tuccâr ve Zemmi 'Ameli's-Şultân, Kitâbu 'l-Mu'allimîn, Kitâbu Ğışşı's -Şinâ'ât, Risâle fî Tabakâti'l -Mugannîn, Kitâbu 'l-Kiyân, Kitâbu 'l-Hayevân, Kitâbu 'l-Buhalâ', Kitâbu 't-Terbî' ve 't-Tedvîr, Fedâ'ihu 'l-Etrâk, Fahru's-Sûdân 'ale'l-Bizân, Kitâbu 'r-Recul ve 'l-Mer'e. Câhız, İslam kültürünün zayıfladığı çağlarda ihmal edilmişse de XIX. yüzyılda Avrupa'da başlayan şarkiyat incelemeleri ve İslam dünyasındaki uyanış ile eserleri araştırılarak birçoğu yayımlanmış, bir kısmı da Batı dillerine ve Türkçeye tercüme edilmiştir.⁹

el-Câhız'ın el-Buhalâ' Adlı Kitabı

el-Câhız, bu eserinde, hem bireysel, hem de toplumsal bir sorun olarak değerlendirebileceğimiz “cimrilik” konusunu ele almaktadır. Fakirlik ve gelecek endişesi ile para biriktirmek uğruna, insanların kendilerine ve çevrelerindekiilere yaptıkları türlü eziyet ve işkenceleri gözler önüne sererken, onların kendilerini haklı çıkarma gayretlerini ve bu esnada düştükleri komik durumları okuyucusuna hoş, zarif, eğlendirici fakat aynı zamanda edebî, felsefî ve eğitici bir üslup içerisinde aktarmaktadır.

Cimrilik, Câhiliye Arapları için kusurların en büyüklerinden sayılıyordu. Nitekim bu dönemde, Arap kabilelerinden birine mensup olan kişinin bir misafirine cimri davrandığı duyulursa, bu sadece o şahsın değil, tüm kabilenin şerefine lekelenmesi anlamına gelirdi. Çünkü uçsuz bucaksız çölde yolculuk yapan bir Arabın, özellikle şiddetli kum fırtınalarına maruz kaldığı zamanlarda, ilk ulaştığı kabilede gördüğü ilk çadıra sığınması son derece doğaldı. Onun kabul edilmesi, hayatının kurtulması, reddedilmesi ise ölümü anlamına gelirdi. Zira bu şartlarda ikinci bir sığınak bulması hemen hemen imkânsız olurdu. İşte bu doğal şartlar göz önüne alındığı takdirde, misafir kabul etmenin ve ona cömert davranmanın fazileti, cimriliğin ise şiddetle yerilmesi ve hatta şerefsizlik kabul edilmesi gayet normaldir.¹⁰

Eserlerinde, yaşadığı toplumun hemen hemen her sorununu ele almaya çalışan ve edebiyatını halka faydalı olmak amacıyla kullanan Ebû 'Osmân, içinde bulunduğu asırda öne çıkan cimrilik eğilimi ile de kendi metotları ile savaşmıştır.

Yazar bu eserinde, değişik birçok risâle, hikâye ve fıkralar ile döneminin

---

⁹ Şeşen, “Câhız”, *DİA*, VII, 21-23.

¹⁰ en-Nâs İhsan, “el-Buḥl 'inde'l-'Arab” *Mecelletu 'l-'Arabî*, sa. 260, Kuveyt 1980, s.25.

.....

cimrilerini anlatmaktadır. Bunu yaparken bazen bir cimriyi, bazen cimri dostuna veya akrabasına cephe alıp onu eleştiren bir başka kişiyi konuşturur. Bazen de olayları kendi ağzından okuyucularına sunar. Müellif, kendisinden cimriler konusunda eser yazmasını isteyen bir dostunun ricasını yerine getirmek üzere bu kitabı yazdığını söylemekle birlikte,¹¹ bununsadece bir mazeret olduğu görülür. Yazarın başlıca gayesi, cömertliği yermek sureti ile Arapların şereflerini küçük düşürmeyi amaçlayan, bunun için de özellikle Horasan ve Basra toplumlarında cimriliği savunulan bir felsefe haline getirmeye çalışan Şu'ûbîlere karşı kalemini kullanmak ve onlarla eğlenmektir. Cimrilerin ve cimriliğin küçük düşürücü yönlerini açığa çıkarmak sureti ile kıyaslamaya yol açarak, Arapların cömertlik vasfını ve faziletini ortaya koymayı da hedefler.

Cimriliğin zararlarını vurgulayarak, gerek cimri mizaçlı insanları ve gerekse de toplumun genelini eğitmek, gerçek tutumluluğa dikkat çekerek onu savunmak, müellifin bu eseri yazmasına sebep olan diğer sebeplerdir. Fakat el-Câhiz, bu hedefini, okuyucularına ahlâkî, dinî, felsefî, eğitsel konularda ders verir, vaaz eder şekilde değil, okunan eserden edebî tatlar alınacak şekilde gerçekleştirir. Okuyucuların öğrenirken keyif almalarını ister.

Müellif bu çalışması ile aynı zamanda İslâm medeniyet tarihinin çok önemli bir dönemine ışık tutuyor. Eserin en bariz özelliklerinden biri de, döneminin inanç, gelenek, adet ve kültürel değerleri ile toplum yapısını açıkça ortaya koyması, halk arasındaki çekişme ve mücadeleleri adeta ayna tutar gibi günümüze yansıtmasıdır. Örneğin, yemek isimlerinde kullanılan Farsça kelimeler¹² Basra ve Bağdatlıların İran yemeklerine olan düşkünlüklerini göstermekte ve böylece İran kültürünün toplum üzerinde ne denli etkili olduğu hakkında bizlere ipucu vermektedir.

Eserin tarihî, sosyolojik, eğitsel kıymetinin yanında, bilimsel kıymeti haiz olduğu açıktır. Nitekim daha psikoloji bir bilim dalı olarak ele alınmaya başlamadan önce, el-Câhiz, cimri karakterlerini, onların hastalıklı düşünce tarzlarını ve kendilerini bu çerçevede savunma yöntemlerini incelemiş ve ortaya koymuştur.

Mervililerle ilgili hikâyeler anlatırken, bunlardan birinde bir cümleyi Farsça tercümesi ile verir. Bunun yanında sık sık Farsça kelimeler kullanmakta da sakınca görmez.¹³ el-Câhiz'in kendi ifadesiyle, kitapta üç ana unsur etkendir:

---

¹¹ el-Câhiz, Ebû 'Osmân, *el-Buhalâ*, nşr. Tâhâ el-Hâcîrî, Kahire 1990, s. 1.

¹² Bkz. *el-Buhalâ*, s. 23, 31, 96.

¹³ Bkz. *el-Buhalâ*, s. 22.

“İlgi çekici delil ve dokümanların ortaya konması, hoş hilelerin tanınması ve değişik hikâyelerden istifade edilmesi”¹⁴ Bu üç temel faktörü eserin tamamında içiçe geçmiş bir haldebuluyoruz. *el-Buhalâ*'daki hemen hemen her hikâye, bu üçlü sacayağı üzerine bina edilmiştir.

Şimdi *el-Buhalâ*'nın Merv Halkı'nın hikâyelerinin anlatıldığı 17-27. sayfalarının Türkçesini vermeyi, ardından da karşılaştırma yapılabilmesi sadedinde Arapça metnini sunmayı uygun bulduk.

Merv Halkı'nın Cimriliği¹⁵

İnsanların Horasanlılarla alakalı çok şey anlatmasıyla ve Merv şehrinin halkından özellikle bahsetmeleriyle başlıyoruz.

Arkadaşlarımız dediler ki: Mervli, ziyaretçisine ve yanında fazlaca oturana: “Bugün yemek yedin mi?” diye sorarmış. O, “Evet yedim” derse; “Yemediyse sana lezzetli yemek getireyim”, dermiş. “Hayır, yemedim” derse; “Eğer yemek yemiş olsaydın sana beş bardak su verirdim”, dermiş. Her iki durumda da ziyaretçinin eli boş kalırmış.

Bir gün aslen Mervli olan İbn Ebî Kerîme'nin evinde idim. Beni, toprak ibrikten abdest alırken gördü ve “Subhanallah, karşında kuyu dururken tatlı suyla abdest alıyorsun!” dedi. Ben de: “Bu tatlı su değil, sadece kuyu suyudur.” dedim. O zaman bana; “İbriğimizi tuzlu suyla bozacaksın”, deyince ondan nasıl kurtulacağımı bilemedim.

Bana Amr bin Nuheyvî anlattı: “Bir gün el-Kindî'nin evinde yemek yerken, onun komşusu benim de arkadaşım olan bir adam geldi. el-Kindî, biz yemek yerken onu sofraya çağırmadı. -O Allah'ın yarattığı kişilerin en cimrisiydi.- “Ben, adamdan utandım” dedi. “Subhanallah, eğer yaklaşırsan birlikte yediklerimizden atıştırırsın.” dedim. Adam; “Vallahi ben o işi yaptım” deyince el-Kindî hemen araya girdi: Yemin ettiğine göre söylenecek bir şey kalmadı. Amr dedi ki: “Vallahi, adamın eli kolu bağlanmıştı. Ne ileri ne de geri gidebildi. Elini yemeğe uzatsa, ya kâfir olacak, ya da Allah'a (c.c.) şirk koşmuş olacaktı.”

Anlattığım Merv halkıyla ilgili değildir. Fakat o ilk anlattığıma benziyor. (Çünkü el-Kindî Yemenlidir.)

Sumâme (bin Eşres): “Gittiğim her beldede horozların, gagalarıyla ekin

¹⁴*el-Buhalâ*, s. 5.

¹⁵*el-Buhalâ*, s. 17-27.

tanelerini alıp tavukların önüne koyduğunu gördüm. Ama Merv'in horozları başkaydı; Tavuğun gagasındaki taneyi zorla alıyorlardı. Anladım ki; Merv halkının cimriliği, ülkelerinin suyunda ve tabiatında var. Bu nedenle cimrilik, tüm canlılarına sirayet etmiştir” der.

Ben bu sözü, Ahmed bin Reşîd'e anlattığımda, dedi ki; “Merv halkından bir ihtiyarın yanındaydım. Yanında küçük bir çocuğu oynuyordu. Şaka etmek ya da denemek için dedim ki:

- Ekmeğinizden biraz da bana ver. Çocuk;
- Onu istemezsin, çünkü acı.
- Öyleyse suyunuzdan birazcık ver de içeyim.
- Onu da içmezsin, çünkü tuzludur, dedi.

Çocuktan ne istediysem bir bahane buldu ve sonunda kızmaya başladı. Babası güldü: “Benim suçum yok. Bu, onun işittiği şeylerden öğrendikleridir”, dedi. Yani cimrilik, Mervlilerin tabiatlarında, damarlarında ve mizaçlarında vardır.

Arkadaşlarım ileri sürdüler ki; birkaç Horasanlı aynı evde kalıyorlar, olabildiğince kandili kullanmaktan sakınıyorlar. Sonra kullandıkları kandilin yağ parasını eşit olarak paylaşıyorlar. Onlardan biri onlara yardım etmekten kaçınıp parayı ödemek istemez. Bunun üzerine, lambayı yaktıklarında onun gözlerini bir mendille bağlarlar. Yatıncaya ve kandili söndürüncüye kadar bu böyle devam eder. Kandili söndürünce bağlı kalanın gözlerini çözerler.

Ben, Horasanlılardan eşekle yolculuk yapan elli kadar hacıyı, Kûfe yolundaki Arap köyü çayırında, otların üzerinde yemek yerken gördüm. Birbirlerine yakın oldukları ve birbirleriyle konuştukları halde elli kişinin içinde birlikte yemek yiyen iki kişi görmedim. Onlarda gördüğüm bu durum, insanların birlikteliğine ters idi.

Muveys bin İmran da şunları anlattı: “Horasanlılardan biri diğerine; – bu ikisi ya meslektaş idi veya birlikte seyahat ediyorlardı- Niçin beraber yemiyoruz? Allah'ın yardımı cemaatle beraberdir ve birlik olmada bereket vardır.” dedi ve şöyle devam etti: “İki kişinin yemeği üç, üç kişinin yemeği dörde yeter.” Arkadaşı şöyle cevap verdi: “Benden çok yediğini bilmeseydim, hatırın için nasihatine uyardım.” Ertesi gün arkadaşı yine sözlerini tekrar etti ve ona dedi ki; “Ey Allah'ın kulu ikimizin de birer çöreği var. Benden daha fazla yemek peşinde olmasaydın benim yememin peşine düşmezdin. Arkadaşlığımız devam etsin istiyorsan bir tabak koy, herkesin çöreği kendi önünde olsun. Kendi çöreğini ve benimkinin yarısını yediğinde çöreği bereketli bulacağında şüphem

yok. Ancak benim, yemeğimi bereketlenmiş bulmam gerekir, senin değil.”

Hakan bin Subayh anlattı: “Bir gece evine misafir olduğum bir Horasanlı, içinde çok ince fitil bulunan bir idare lambası getirdi. Lambanın yağına biraz tuz kattı. Lambanın kulpuna ipe bir çöp bağladı ve çöpü düğümledi. Lamba söner gibi olunca, fitilin ucunu ipe bağlanmış çöple çıkarıyordu. Dedi ki: “Ona, Çöpü ipe niçin bağlıyorsun? dediğimde adam; Bu yağla doyurulmuş bir çöptür. Zayi olursa yağa kanmamış yeni bir çöpe ihtiyacım olacak, bunu alışkanlık haline getirdiğimizde bir ayda bir gecelik yağı heder etmiş oluruz.” dedi. Ben kendi kendime taaccüp edip Allah’tan afiyet ve koruma dilerken içeriye bir Mervli girdi. Çöpe baktı ve: “Ey filanın babası! Bir şeyden kaçarken diğerine yakalanmışsın. Rüzgâr ve güneşin her şeyi eksilttiğini bilmiyor musun? Dün gece kandil söndüğünde yağa kanmış olan bu çöp, bu gece tekrar yağa mı susadı? Ben de senin gibi bilmiyordum. -Allah seni bağışlasın- Çöp yerine iğne ya da küçük bir çuvaldız bağla. Şu var ki, belki de çöp, kürdan ve kamışa fitilin pamuğundan bir tüy bağlar ve onu fitille eşitlesek onu yukarı çıkarır. Belki de bu nedenle kandil sönüyor. Demir ise en pürüzsüzdür. Bununla beraber yağı da emmez.” dedi. Hakan; “Horasanlıların diğer insanlardan, Mervlilerin de Horasanlılardan cimri olduğunu o gece anladım” demişti.

Musennâ b. Beşîr’in anlattığına göre: “Ebû Abdillah el-Mervezî çömlekten yapılmış yeşil renkteki idare lambasıyla güne başlarken Horasanlı bir ihtiyarın yanına gider. İhtiyar ona der ki: Vallahi, senin hiç bir işi düzgünce yaptığını görmedim. Taştan yapılmış kandil kullanıyorsun diye seni azarlamıştım. Sen de beni toprak kandil kullanıyorum diye ayıplamıştın. Bilmiyor musun? Toprak ve taş yağı emer. Abdullah; Kurbanın olayım, Ben bu kandili yağ satan bir müşteriye vermiştim. Bunu bir ay boyunca yağ süzgecinde bekletip yağa doymuş. Artık hiçbir şeye ihtiyacı yoktur. (yağı emmez) Bunun üzerine ihtiyar; ben bunu kastetmedim. Bunun çözümü kolaydır. Sen bunu biliyorsun. Fakat sen, fitil yandıkça kandildeki yağı emip kuruttuğunu bilmiyorsun. Ne zaman yağla ıslansa ve yağı emse ateş ona döner ve onu yer bitirir. Bu, ikisinin âdetidir. Bu yerin emdiği yağı fitile gidenle mukayese edersen bunun daha fazla olduğunu görürsün. Bundan sonra bu konuda fitil ve kandilden sürekli bir akım devam eder. Denilir ki; her ne zaman ışık olan bir kandil ve ışık olmayan başka bir kandil koyarsan, sadece bir veya iki gece kal. Sonunda altının yağla dolu olduğunu görürsün. Yine kandilin altına koyulan tuzla ve oraya tesviye ve düzeltme için konulan kepeği hesaba kat. Nasıl

yağının çıktığını görürsün. Bütün bunlar hüsrana ve aldanmadır. Onu ancak bozguncular küçümser. Şu var ki, bozguncular insanlara yedirir, içirir. Az da olsa her iki durumda da bir beklentileri, ince hesapları vardır. Sen ise sadece ateşi yediriyor ve içiriyorsun. Kim ateşi doyurursa, Allah onu kıyamet gününde ateşe yem yapar. İhtiyar;

- Canım sana feda olsun! Peki, nasıl yapayım? dedi.

- Bir kandil al, çünkü cam, diğerlerine göre daha çok koruyucudur. Sızdırmaz ve yok etmez. Sıkı bir ovma veya ateş ile temizlenebilecek ağır kirleri kabul etmez. Gücü kalmadığında, kandil ilk susuzluğuna geri dönmez. Cam, suya ve toprağa som altından daha dayanıklıdır. Bununla beraber cam mamuldür, altın ise mahlûktur. Altın, sert ve perdelidir içeriğini göstermez. Cam ise şeffaftır içeriğini gösterir. Çünkü cam kandilde fitil ortada olur. Kandilde ateşin yerinin ısınması gibi lambanın koruyucu kenarları ısınmaz. Ateşin şua camın cevherine vurduğunda, şua ve kandil bir tek ışık olur ve her biri sahibini aydınlatır. O zaman aynaya, suya veya cama vuran ışığı göz önüne al. Sonra ışığın nasıl iki kat olduğunu göreceksin. Bu ışık bir insanın gözüne gelirse kamaştırır. Belki de gözünü kör eder. Allah buyurdu ki:

“Allah, göklerin ve yerin nûrudur. O'nun nûrunun temsili, içinde lamba bulunan bir kandillik gibidir. O lamba kristal bir fâmus içindedir; o fâmus da sanki inciye benzer bir yıldız gibidir ki, doğuya da, batıya da nisbet edilemeyen mübarek bir ağaçtan, yani zeytinden (çıkan yağdan) tutuşturulur. Omun yağı, neredeyse, kendisine ateş değmese dahi ışık verir. (Bu,) nûr üstüne nûrdur. Allah dilediği kimseyi nûruna erıştırir.” (Nûr Sûresi:35) İşte camın içindeki zeytinyağı nur üstüne nurdur. Işık üstüne iki kat ışıktır. Bu, (cam) kandilin, taş ve çömlekten olan kandillere üstünlüğüdür.

Ebû Abdillah, Mervlilerin en güzel ahlaklısı, en hoş cimrisi ve gösterişi en güçlü olandır.

Bir gün, Tahir bin Hüseyin'in yanına girilir. Tahir, kelimelerdeki görüşlerinden, onun Horasanlı olduğunu bilmektedir. Sorar:

- Ebû Abdillah! Ne zamandan beri Irak'ta ikamet ediyorsun?

- Yirmi yıldır Irak'tayım, kırk yıldır kesintisiz oruçluyum. Tahir güler ve

- Ey Ebû Abdillah, sana tek soru sorduk, sen ise iki soruluk cevap verdin, der.

İhtiyarlarımızdan tecrübe olarak duyduğumuz Mervlilerin bir tuhaflığı da şudur: “Devamlı hac ve ticaret yapan bir Mervli, her seferinde aynı Iraklıya misafir olur. Iraklı, ona ikram ve yeterince hizmette bulunurdu. Mervli, Iraklıya

durmadan şöyle derdi:

- Keşke seni Merv'de görsem de yaptığın bunca ihsanının ve her gelişimde yaptığın iyiliklerin karşılığında seni mükâfatlandırsam. Ama burada Allah seni benden daha zengin kıldı.

Uzun bir zaman sonra Iraklı'nın yolu Merv'e düştü. Orada bir tanıdığı'nın olduğunu bilmek Iraklı'nın yolculuğa tahammülünü ve gurbetin yalnızlığını hafifletiyordu. Merv'e ulaştığında üzerinde yolcu elbisesi, başında külahı, sarığı ve peçesiyle, yükünü Mervlinin yanına koymak için yola koyuldu. Onun güvendiği gibi, kendisi de ona güvenmekteydi. Mervliyi arkadaşlarıyla otururken buldu. Koşup boynuna sarıldı. Ancak Mervli onu tanımamazlıktan geldi. Hal hatır bile sormadı. Iraklı belki de başımda peçe olduğu için tanımamıştır, diye düşünüp peçesini çıkardı ve sorgulamaya başladı. Adam oralı olmadı. Iraklı bu sefer de belki sarıklı olduğum için tanımamıştır diye düşünüp onu çıkardı. Sonra sorgulamasını yeniledi. Bu sefer adamın daha fazla inkâr ettiğini gördü. Iraklı yine, belki külahlı olduğum için tanımamıştır dedi ve külahını da çıkardı. Mervli, bilmezden gelmenin ve farkında değilmiş gibi davranmanın bir fayda sağlamayacağını anladığında ona dedi ki:

- Derinden sıyrılсан, yine de seni tanımam.

Bu sözün anlamı Farsçada şöyledir; dış derin ile gelsen bile tanımam.

İddia ederler ki; Merv halkı masrafları paylaşır, birleşir ve eti ortak alırlar. Eti alınca pişirmeden önce pay ederler. Onların her biri paylarını hurma lifi ya da ipe delerler. Ardından bir miktar sirke ve baharat katarak pişirirler. Et pişince her biri ipini alır ve üzerine bir işaret koyar. Sonra suyunu da taksim ederler. Sonra her biri ipte bir şey kalmayınca kadar ipten parça parça çekip çıkarmaya devam eder. Sonra iplerini toplarlar ve bir dahaki imeceye kadar saklarlar. Çünkü yeni ipler kullanmaktansa, yağa doymuş bu ipler zayıfatı azaltıyordu. Mervliler imeceyi sevdikleri için ortak hareket etmiyorlardı; tek ocakta, odun, sirke, sarımsak ve baharat ucuza geliyordu. Bir tencere pek çok tencereden daha hesaplıydı. Onlar, günlerce bozulmadan kalabildiğinden sirke ile pişirilen eti tercih ediyorlar.

Ebû İshâk İbrahim b. Seyyar en-Nezzâm bana anlattı ve dedi ki: Horasanlı bir komşuma bir defasında;

- Tavaya ihtiyacım var, ödünç verir misin, dedim.

- Bir tavam vardı, ancak çalındı, dedi.

Ben de başka bir komşudan ödünç aldım. Horasanlı tavadaki etin

cızırdamasını duyup kokusunu alır almaz kızarak dedi ki;

- Yeryüzünde senden daha tuhafı yok. Et veya iç yağı için istediğini söyleseydin onu sana hemen verirdim. Ben onu, bakla için istediğinden korktum. Yağsız bir şey kavrulunca tavanın demiri yanıyor. Sen kavurma yapacak olunca seve seve veririm. Tavanın, içinde et kavrulup geri verilmesi, evde olmasından daha iyidir.

Yine Ebû İshâk İbrahim b. Seyyar en-Nezzâm dedi ki: Komşumuz bizi yemeğe davet etmişti. Bize hurma ve eritip sızdırılmış tereyağı ikram etti. Sofrada bir Horasanlı vardı. Yemek yerken sofraya çokça yağ damlatıyordu. Yanımda oturana:

- Falancanın babasına ne oluyor? Yağı zayı ediyor ve yemesini bilmiyor, fazla fazla alıyor, dedim.

- Niçin, biliyor musun? dedi.

- Vallahi bilmiyorum, deyince; dedi ki:

- Sofra onun sofrasıdır. Kendisi için tabaklama gibi yağlamak istiyor. Daha sonra adam, çocuklarının annesi olan hanımını sofrayı sıcak su ile yıkadığını görünce, onu nasıl temizlersin? diyerek boşadı.

Ebû Nuvas anlatıyor:

“Gemiyle Bağdat’a gidiyorduk. Yanımızda Horasanlıların büyüklerinden ve fakihlerinden bir adam vardı. Tek başına yemeğini yiyordu. “Niçin tek başına yiyorsun?” deyince; “Bu konuda benim bir sorunun yok. Sorun beraber yiyenlerdedir. Çünkü beraber yemek normal değildir. Tek başıma yemem asıl olanıdır. Başkası ile beraber yemem asıl olanda fazlalıktır.” dedi.

İbrahim es-Sindî bana bildirdi ve dedi ki: “Bağdat’ın Şâzervan semtinde Horasanlı bir ihtiyarımız vardı. Fesatlıktan, rüşvetten ve hevasına göre hüküm vermekten uzak, arabulucu idi. Gerçekten sır saklardı. Ama eli sıkı ve cimriydi. Ölmeyecek kadar yer ve içerde. Ne var ki cuma günleri, içinde iki çörek, sirke ile pişirilmiş bir parça soğuk et, biraz peynir, birkaç zeytin, içinde tuz olan küçük bir çığın, ellerini temizlemek için kesesi ve kaçınılmaz olan dört yumurta bulunan bohçasını ve sopasını alır, tek başına mahallenin bağlarına giderdi. Ağaç altı, yeşillik bir yer, ya da su kenarlarına bakar, böyle bir yer bulunca oturur, bohçasını çözer, bir bundan bir şundan azığını yemeye başlardı. Bahçıvanla karşılaşırsa, ona bir dirhem verir, bana şunu al, yada şunu ver, der. - zamanı ise taze hurma veya üzüm ister- ve şunları tembih ederdi:

- Sakın bana iltimas etme, ama iyisini ver! Yoksa onu yemem ve bir daha buraya uğramam. Kandırmaktan uzak dur. Kandırılan ne övülür ne de sevap

alır.

Bahçıvanın getirdiğini de yedikten sonra ellerini parmak aralarını karıştırarak yıkar, yüz adım kadar yürür ve cuma vaktine kadar yan gelip yatar. Uyanınca abdest alır, camiye giderdi. Bu onun her Cuma günkü alışkanlığıydı.

İbrahim dedi ki: Yine böyle bir cuma günü bir şeyler yerken yanına bir adam uğradı, selam verdi. O da selamını aldı. Sonra Horasanlı:

- Buyur gel, Allah seni afetsin, dedi.

Adama bakınca geri dönmeye yeltendi. Oysa o, dereyi atlayıp geçmek ya da nehrin karşısına geçmek istiyordu. Horasanlı:

- Dur! Acele şeytan işidir, dedi.

Adam durdu, Horasanlı ona doğru yürümeye başladı ve ne istediğini sordu. Adam yemek istediğini söyleyince, Horasanlı:

- Bunu nasıl umarsın; benim malımı, kim sana mubah kıldı? diye çıkıştı. Zavallı adamcağız; sen beni davet etmedin mi? deyince, Horasanlı:

- Yazıklar olsun! Bu kadar ahmak olduğumu bilsem selamını almazdım. Ben oturuyordum, sen de geçiyordun. Adet üzerine selam verdin ve ben de selamını aldım. Eğer bir şey yemiyor olsam susardım ve oturduğum yerde otururdum. Sen de susar geçer giderdin. Eğer ben yemek yiyor idiysem usul bir başka olmalı. Önce ben, “buyur gel” demeliyim. Ardından senin, “afiyet olsun” demen gerekir. Söz söze tâbidir. Sözün karşılığı sözdür. Söz yemeğimin karşılığı olsa bu insafsızlık olur. Bu bize büyük bir fazilet çıkarır. Adama hesabında olmayan bir şeyin gelmesidir, dedi.

Sonraları bu konuşma mahallede duyulunca, insanlar Horasanlıya; Seni selam verme ve almadan muaf tuttuk, dediler. Horasanlı da; Selamdan muafiyete ihtiyacım yok. Asıl ben kendimi buyur etmekten muaf tuttum diye cevapladı. İş böyle de oldu.

Bunun gibi bir olayı da Muhammed b. Yesîr anlatıyor: “İranlı bir vali (Mehreveyh'in veya başkasının kardeşi olabilir.) makamında meşgulken, bir şair huzuruna gelir ve onu yücelten şiirler okur. Vali işini bitirince iyi söyledin der. Sonra kâtibine yönelerek on bin dirhem vermesini emreder. Şair sevinçten uçacak gibidir. Vali bunu görünce, “ben burada bu sözün senden sadır olduğunu gördüm ya, onu yirmi bin dirhem yapın” der. Şair neredeyse derisinden çıkacaktı. Şairin sevinci arttıkça vali de bahşışı artırarak, “senin sevincin, sözünün iki katı kadar oldu, kâtip! Ona kırk bin ver” dedi. Şairin sevinci neredeyse onu öldürecekti. Biraz sonra kendisine gelen şair, “ Sen, -canım sana

fedâ olsun- çok cömertsin. Sevincimin her arttığını görünce ödülümü de arttırdın. Bunu senden kabul etmek şükran eksikliğinden ibaret değildir.” der ve dua edip huzurdan ayrılır.

Kâtibi ona yönelerek; “Subhanallah! Kırk dirheme razı olacak adama kırk bin dirhem mi verilmesini emrediyorsunuz?” der. Vali; “Yazıklar olsun! Gerçekten ona bir şey vermeyi mi istiyorsun?” der. O da; “senin emrinin yerine getirilmesi gerekiyor.” diye karşılık verir. Vali; “Ey ahmak; o şair bizi sözle sevindirdi, biz de onu sözle sevindirdik. O bana, aydan daha güzel, aslandan daha kuvvetli, dilimin kılıçtan daha keskin ve emrimin mızrak ucundan daha delici olduğunu ileri sürünce elime bir şey geçti mi? Biz onun yalan söylediğini bilmiyor muyuz? Fakat o, bize yalan söylediğinde bizi sevindirdi. Biz de kendisini sözle sevindirip yalan da olsa mükâfat vermeyi emrettik. Yalan yalanın, söz de sözün karşılığıdır. Eğer yalan doğru olsa, söz de eyleme dönüşse bu, duyduğun apaçık bir aldanmadır” der.

Halk arasında dolaşan: “Sanki iki yemiş bir yedirmişim gibi bana göz ucuyla bakıyor”, atasözünün Mervlilere ait olduğu söylenir.

Yine Muhammed b. Yesîr anlatıyor; “Mervli, bina yapmaktansa hayvanıma ahır yaparım,” dermiş. Bağdat’ta ev kurmakta olan Ahmed b. Hişâm’a:

- Allah bir adamın parasının gitmesini istediğinde ona çamur ve su musallat eder, dedim, o:

- Çamur ve suyu zikretmekle ne yapılır ki? Allah, mal kaybettirmek istediği kişiyi, harcadıklarının geri geleceğini umar hale getirir. Allah’a yemin olsun ki, insanları helak eden, evlerini harap eden ve yurtlarını savuran, harcadıklarının geri döneceğine inanmaktır. Ümitsizlikten daha koruyucu hiç bir sığınak görmedim, dedi.

Dedi ki: Mervli bir adam, Hasan Basrî’nin bir konuşmasında, insanları iyiliğe teşvik ettiğini, sadaka vermek gerektiğini, zekâtın malı hiç eksiltmeyeceğini, zekât ve sadaka olarak verilen malın süratle geri döneceğini, söylediğini duyar ve malının tamamını sadaka olarak dağıtır. Sonunda da fakirleşir. Böyle tam iki yıl bekler. Malı geri dönmeyince bir sabah erkenden Hasan Basrî’nin kapısını çalar ve der ki: “Hasan! Yaptığını beğendin mi? Malımın geri döneceğini bana garantiledin. Sana güvenip bütün malımı infak ettim. Ben, bugün şu kadar seneden beri senin vadettiklerini bekliyorum az ya da çok elime hiçbir şey geçmedi. Senin çözümün bu mu? Hırsız bana bundan daha büyük zararı verir miydi?”

Malı geri gelmesi hemen de olur, sonra da olur. Kim sadakasını verir ve şartlar ileri sürerse mahrumiyete müstahak olur. Eğer Mervlinin düşündüğü gibi olsaydı ondaki sıkıntı giderdi. İnsanlar ticareti bırakırdı. Fakir insan kalmazdı. İbadet anlamını yitirirdi.

Arapça Metin

نَبْدًا بِأَهْلِ خُرَاسَانَ لِأَكْثَرِ النَّاسِ فِي أَهْلِ خُرَاسَانَ. وَنَحْصُ بِذَلِكَ أَهْلَ مَرُو بِقَدْرِ مَا خُصُّوا بِهِ.
قَالَ أَصْحَابُنَا: يَقُولُ الْمَرْوِيُّ لِلزَّرَائِرِ إِذَا أَتَاهُ وَلِلْحَلِيسِ إِذَا طَالَ جُلُوسُهُ: تَعَدَّيْتُ الْيَوْمَ فَإِنْ قَالَ: نَعَمْ
قَالَ: لَوْلَا أَنَّكَ تَعَدَّيْتُ لَعَدَّيْتُكَ بَعْدَاءَ طَيِّبٍ. وَإِنْ قَالَ: لَا، قَالَ: لَوْ كُنْتُ تَعَدَّيْتُ لَسَقَيْتُكَ حُمْسَةَ أَقْدَاحٍ. فَلَا
يَصِيرُ فِي يَدِهِ عَلَى الْوَجْهِينِ قَلِيلٌ وَلَا كَثِيرٌ.

وَكُنْتُ فِي مَنْزِلِ ابْنِ أَبِي كَرِيمَةَ وَأَصْلُهُ مِنْ مَرُو. فَرَأَيْتُ أُتُوَصًّا مِنْ كُوزٍ خَزَفٍ فَقَالَ: سُبْحَانَ اللَّهِ
تَتَوَصًّا بِالْعَدْبِ وَالْبَيْرِ لَكَ مُعْرَضَةٌ! قُلْتُ: لَيْسَ بَعْدَبٍ إِنَّمَا هُوَ مِنْ مَاءِ الْبَيْرِ. قَالَ: فَتُسْفِدُ عَلَيْنَا كُوزَنَا
بِالْمَلُوحَةِ! فَلَمْ أَدْرِ كَيْفَ أَتَخَلَّصُ مِنْهُ

وَحَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ نَهْبُوي قَالَ: تَعَدَّيْتُ يَوْمًا عِنْدَ الْكِنْدِيِّ. فَدَخَلَ عَلَيْهِ رَجُلٌ كَانَ لَهُ جَارًا وَكَانَ لِي
صَدِيقًا. فَلَمْ يَعْرِضْ عَلَيْهِ الطَّعَامَ وَنَحْنُ نَأْكُلُ وَكَانَ أَبْخَلُ مِنْ خَلْقِ اللَّهِ. قَالَ: فَاسْتَحْبَبْتُ مِنْهُ فَقُلْتُ: سُبْحَانَ اللَّهِ
لَوْ دَنَوْتُ فَاصْبَنَتْ مَعْنَا مِمَّا نَأْكُلُ! قَالَ: قَدْ وَاللَّهِ فَعَلْتُ. فَقَالَ الْكِنْدِيُّ: مَا بَعْدَ اللَّهِ شَيْءٌ! قَالَ عَمْرُو: فَكَفَى
وَاللَّهِ كُنْفًا لَا يَسْتَطِيعُ مَعَهُ قَبْضًا وَلَا بَسْطًا وَتَرَكَهُ. وَلَوْ مَدَّ يَدَهُ لَكَانَ كَافِرًا أَوْ لَكَانَ فَدَّ جَعَلَ مَعَ اللَّهِ جَلَّ ذِكْرُهُ
شَيْئًا!

وَلَيْسَ هَذَا الْحَدِيثُ لِأَهْلِ مَرُو وَلَكِنَّهُ مِنْ شَكْلِ الْحَدِيثِ الْأَوَّلِ .
وَقَالَ ثُمَامَةُ: لَمْ أَرَ الدَّيْكَ فِي بَلَدَةٍ قَطُّ إِلَّا وَهُوَ لَا يَفِظُ يَأْخُذُ الْحَبَّةَ بِمَنْقَارِهِ ثُمَّ يَلْفِظُهَا فُدَّامَ النَّجَاجَةِ إِلَّا
دَيْكَةً مَرُو فَإِنِّي رَأَيْتُ دَيْكَةً مَرُو تَسْلُبُ الدَّجَاجَ مَا فِي مَنَاقِيرِهَا مِنَ الْحَبِّ! قَالَ: فَعَلِمْتُ أَنَّ بَخْلَهُمْ شَيْءٌ فِي
طَبْعِ الْبِلَادِ وَفِي جَوَاهِرِ الْمَاءِ. فَمِنْ ثَمَّ عَمَّ جَمِيعَ حَيَوَانِهِمْ .
فَحَدَّثْتُ بِهِذَا الْحَدِيثِ أَحْمَدُ بْنُ رَشِيدٍ فَقَالَ: كُنْتُ عِنْدَ شَيْخٍ مِنْ أَهْلِ مَرُو وَصَبِيٌّ لَهُ صَغِيرٌ يَلْعَبُ بَيْنَ
يَدَيْهِ. فَقُلْتُ لَهُ إِمَّا عَابِتًا وَإِمَّا مُمْتَحِنًا: أَطْعَمَنِي مِنْ خُبْزِكُمْ قَالَ: لَا تُرِيدُهُ هُوَ مُرٌّ! فَقُلْتُ: فَاسْقِنِي مِنْ مَائِكُمْ
قَالَ: لَا تُرِيدُهُ هُوَ مَالِحٌ! قُلْتُ: هَاتِ مِنْ كَذَا وَكَذَا قَالَ: لَا تُرِيدُهُ هُوَ كَذَا وَكَذَا! إِلَى أَنْ عَدَدْتُ أَصْنَافًا كَثِيرَةً.
كُلُّ ذَلِكَ بِمَنْعِيهِ وَيُبْعِضُهُ إِلَيَّ! فَضَحِكَ أَبُوهُ وَقَالَ: مَا دُنْبُنَا. هَذَا مِنْ عِلْمِهِ مَا تَسْمَعُ؟ يَعْنِي أَنَّ الْبُخْلَ طَبْعٌ
فِيهِمْ وَفِي أَعْرَاقِهِمْ وَطَبِيعَتِهِمْ.

وَزَعَمَ أَصْحَابُنَا أَنَّ خُرَاسَانِيَّةً تَرَافَقُوا فِي مَنْزِلٍ وَصَبَرُوا عَنِ الْارْتِفَاقِ بِالْمَصْصَبِ مَا أَمَكَّنَ الصَّبْرَ
ثُمَّ إِنَّهُمْ نَنَاهَدُوا وَتَخَارَجُوا. وَأَبَى وَاحِدٌ مِنْهُمْ أَنْ يُعِينَهُمْ وَأَنْ يَدْخُلَ فِي الْعُرْمِ مَعَهُمْ. فَكَانُوا إِذَا جَاءَ الْمَصْصَبُ
شَدُّوا عَيْنَهُ بِمَنْدِيلٍ! وَلَا يَزَالُ وَلَا يَزَالُونَ كَذَلِكَ إِلَى أَنْ يَنَامُوا وَيُطْفِئُوا الْمَصْصَبَ. إِذَا أَطْفَأُوهُ أَطْفَأُوا عَيْنِيهِ!
وَرَأَيْتُ أَنَا حَمَارَةَ مِنْهُمْ زَهَاءَ حُمْسِينَ رَجُلًا يَتَعَدَّوْنَ عَلَى مَبَاقِلِ بَخْصَرَةٍ فَرِيَّةِ الْأَعْرَابِ فِي طَرِيقِ
الْكُوفَةِ وَهُمْ حُجَّاجٌ. فَلَمْ أَرَ مِنْ جَمِيعِ الْحُمْسِينَ رَجُلَيْنِ يَأْكُلَانِ مَعًا وَهُمْ فِي ذَلِكَ مُتَقَارِبُونَ يُحَدِّثُ بَعْضُهُمْ
بَعْضًا. وَهَذَا الَّذِي رَأَيْتُهُ مِنْهُمْ مِنْ غَرِيبٍ مَا يَنْفِقُ لِلنَّاسِ.

حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ عِمْرَانَ قَالَ: قَالَ رَجُلٌ مِنْهُمْ لِصَاحِبِهِ-وَكَانَا إِمَّا مُتْرَامِلَيْنِ وَإِمَّا مُتْرَافِقَيْنِ- لِمَ لَا
نَتَطَاعُمُ؟ فَإِنَّ يَدَ اللَّهِ مَعَ الْجَمَاعَةِ وَفِي الْأَجْتِمَاعِ الْبَرَكَةُ. وَمَا زَالُوا يَقُولُونَ: طَعَامُ الْإِثْنَيْنِ يَكْفِي ثَلَاثَةً

وَطَعَامُ الثَّلَاثَةِ يَكْفِي الأَرْبَعَةَ . فَقَالَ لَهُ صَاحِبُهُ : لَوْلَا أَعْلَمُ أَنَّكَ أَكَلْتَ مِنِّي لِأَدْخَلْتُ لَكَ هَذَا الكَلَامَ فِي بَابِ النَّصِيحَةِ . فَلَمَّا كَانَ العُدُّ وَأَعَادَ عَلَيْهِ القَوْلَ قَالَ لَهُ : يَا عَبْدَ اللَّهِ مَعَكَ رَغِيفٌ وَمَعِيَ رَغِيفٌ . وَلَوْلَا أَنَّكَ تُرِيدُ الشَّرَّ مَا كَانَ جِرْصُكَ عَلَى مُؤَاكَلَتِي ! تُرِيدُ الحَدِيثَ وَالمُؤَانَسَةَ إِجْعَلِ الطَّبِيقَ وَاحِدًا وَيَكُونُ رَغِيفٌ كُلٌّ مِنَّا فُدَامَ صَاحِبِهِ . وَمَا أَشْكُ أَنَّكَ إِذَا أَكَلْتَ رَغِيفَكَ وَنِصْفَ رَغِيفِي سَتَجِدُهُ مُبَارَكًا ! إِنَّمَا كَانَ يَنْبَغِي أَنْ أَكُونَ أَجْدَهُ أَنَا ، لَا أَنْتَ .

وقال خاقان بن صبيح: دخلت على رجل من أهل خراسان ليلاً وإذا هو قد أتانا بمسرجة فيها فتيلة في غاية الدقة وإذا هو قد ألقى في دهن المسرجة شيئاً من ملح وقد علق على عمود المنارة عوداً بحيط وقد خرّ فيه حتى صار فيه مكان للرباط. فكان المصباح إذا كاد ينطفئ أشخص رأس الفتيلة بذلك. قال: فقلت له: ما بال العود مربوطاً قال: هذا عودٌ قد تشرب الدهن. فإن ضاع ولم يحفظ احتجنا إلى واحد عطشان. فإذا كان هذا دأبنا ودأبه ضاع من دهننا في الشهر بقدر كفاية ليلة. قال: فبينما أنا أتعجب في نفسي وأسأل الله جلّ ذكره العافية والسنن إذ دخل شيخ من أهل مرو، فنظر إلى العود فقال: يا أبا فلان فررت من شيء ووقعت في شيء. أما تعلم أن الريح والشمس تأخذان من سائر الأشياء أو ليس قد كان البارحة عند إطفاء السراج روى وهو عند إسراجك اللبلة أعطش؟ قد كنت أنا جاهلاً مثلك! أرطبط عافاك الله بدل العود إبرة أو مسلة صغيرة. وعلى أن العود والخلال والفصبة ربما تعلقت بها الشعرة من فطن الفتيلة إذا سويتها بها فيشخص لها. وربما كان ذلك سبباً لإطفاء السراج. والحديد أملس. وهو مع ذلك غير نساب. قال خاقان: ففي تلك اللبلة عرفت فضل أهل خراسان على سائر الناس، وفضل أهل مرو على سائر أهل خراسان!

قال مثنى بن بشير: دخل أبو عبد الله المروزي على شيخ من أهل خراسان وإذا هو قد استصبح في مسرجة خرّ من هذه الحرّية الخضري. فقال له الشيخ: لا يجيء والله منكمن صالح أبداً! عاتبتك في مسارج الحجارة فأعنتني بالخرّف. أو ما علمت أن الخرف والحجارة يحسوان الدهن حسواً قال: جعلت فداك! دفعتها إلى حريف لي دهن، فألقاها في المصفاة شهراً حتى رويت من الدهن ريثاً لا تحتاج معه أبداً إلى شيء. قال: ليس هذا أريد، هذا دواؤه يسير، وقد وقعت عليه. ولكن ما علمت أن موضع النار من المسرجة في طرف الفتيلة لا ينكف من إحراق النار وتخفيفه ونشف ما فيه ومتى ابتل بالدهن ونسقاء عادت النار عليه فأكلته. هذا دأبهما. فلو قست ما يتشرب ذلك المكان من الدهن بما يستمدّه طرف الفتيلة منه لعلمت أن ذلك أكثر. وبعد هذا فإن ذلك الموضع من الفتيلة والمسرجة لا يزال سائلاً جارياً. ويقال: إنك متى وضعت مسرجة فيها مصباح وأخرى لا مصباح فيها لم تلبث إلا ليلة أو ليلتين حتى ترى السفلى ملانة دهنًا. واعتبر أيضاً ذلك بالملح الذي يوضع تحت المسرجة والنخالة التي توضع هناك لسويتها وتصويبها كيف تجدهما يتعصران دهنًا. وهذا كله خسراً وعين، لا يتهاون به إلا أصحاب الأفساد. على أن المفسدين إنما يطعمون الناس ويسقون الناس وهم على حال يستخلفون شيئاً وإن كان دوناً. وأنت إنما تطعم النار وتسقي النار. ومن أطعم النار جعله الله يوم القيامة طعاماً للنار! قال الشيخ: فكيف أصنع جعلت فداك! قال: تتخذ قديلاً. فإن الزجاج أحفظ من غيره. والزجاج لا يعرف الرشح ولا النشف ولا يقبل الأوساخ التي لا تزول إلا بالذلك الشديد أو بإحراق النار. وأيهما كان فإنه يعيد المسرجة إلى العطش الأول. والزجاج أبقى على الماء والتراب من الذهب الإبريز. وهو مع ذلك مصنوع والذهب مخلوق. فإن فضله الذهب بالصلاية فضله الزجاج بالصفاء. والزجاج مجلّ والذهب ستر. ولأن الفتيلة إنما تكون في وسطه فلا تحمي جوانبه بوهج المصباح كما تحمي بموضع النار من المسرجة. وإذا وقع شعاع النار على جوهر الزجاج صار المصباح والقديل مصباحاً واحداً وردّ الضياء كل واحد منهما على صاحبه.

واعتبر ذلك بالشعاع الذي يسقط على وجه المرأة أو على وجه الماء أو على الزجاج ثم انظر كيف يتضاعف نوره. وإن كان سقوطه على عين إنسان أعماه وربما جلى ذكره: " اللهم نور السموات والأرضين نور هكمشكو فيها مصباحا لمصباح خير حاجة الزجاجة كأنها كوكب دريئ فدمت شجرة ممبا ركن يثونة لا شرفيتها ولا عز بيها كاذر يثها يضيء ولولمتمسستها نور علنور يهد بالله نور همنيشاء ". والزيت في الزجاج نور على نور وضوء على ضوء مضاعف. هذا مع فضل حسن القديل على حسن مسارج الحجارة والخرف.

وأبو عبد الله هذا كان من أطيب الخلق وأملحهم بخلاً وأشدهم رياءً. أدخل على ذي اليمينين طاهر بن الحسين وقد كان يعرفه بخراسان بسبب الكلام. فقال له: منذ كم أنت مقيم بالعراق يا أبا عبد الله فقال: أنا بالعراق منذ عشرين سنة. وأنا أصوم الدهر منذ أربعين سنة. قال: فضحك طاهر وقال: سألتك يا أبا عبد الله عن مسألة فأجبنا عن مسألتين! ومن أعاجيب أهل مرو ما سمعناه من مشيختنا على وجه الدهر. وذلك أن رجلاً من أهل مرو كان لا يزال يحج ويتجر وينزل على رجل من أهل العراق فيكرمه ويكفيه مؤنته. ثم كان كثيراً ما يقول لذلك العراقي: لبت آتي قد رأيتك بمرو حتى أكافئك لقديم إحسانك وما تجدد لي من البر في كل قدمة. فأما هاهنا فقد أغناك الله عني.

قال: فعرضت لذلك العراقي بعد دهر طويل حاجة في تلك الناحية. فكان مما هون عليه مكابذة السفر ووحشة الإغراب مكان المروزي هنالك. فلما قيم مضى نحوه في ثياب سفره وفي عمامته وقلنسوته وكسانه ليحط رحله عنده كما يصنع الرجل بثقبه وموضع أنسه. فلما وجده قاعداً في أصحابه أكب عليه وعانقه. فلم يره أنتبه ولا سأل به سؤال من رآه قط. قال العراقي في نفسه: لعل إنكاره إياي لمكان القناع فرمى بقناعه وابتدأ مساءلته. فكان له أنكر. فقال: لعله أن يكون إنما آتي من قبل الإمامة فنزعها. ثم انتسب وجدد مساءلته فوجدته أشد ما كان إنكاراً. قال: فلعله إنما آتي من قبل القلنسوة. وعلم المروزي أنه لم يبق شيء يتعلق به المتعافل والمتجاهل. فقال: لو خرجت من جلدك لم أعرفك! ترجمه هذا الكلام بالفارسية "اگر از پوست پارون بیای نشناستم"

ورغموا أنهم ربما تراقفوا وتراقفوا فتناهدوا وتلازفوا في شراء اللحم. فإذا اشتروا اللحم قسموه قبل الطبخ وأخذ كل إنسان منهم نصيبه فسكته بخصه أو بحيط ثم أرسله في حل القدر والتوابل. فإذا طبخوه تناول كل إنسان حيطه وقد علمه بعلامة. ثم أفسموا المرق. ثم لا يزال أحدهم يسئل من الحيط القطعة بعد القطعة حتى يبقى الحبل لا شيء فيه. ثم يجمعون حيطهم. فإن أعادوا الملازمة أعادوا تلك الحيط لأنها قد تشربت الدسم فقد رويت. وليس تناهدهم من طريق الرغبة في المشاركة ولكن لأن بضاعة كل واحد منهم لا تبلغ مقدار الذي يحتمل أن يطبخ وحده. ولأن المؤنة تحف أيضاً والخطب والخل والنوم والتوابل. ولأن القدر الواحدة أمكن من أن يقدر كل واحد منهم على قدر. وإنما يختارون السكباج لأنهم يتقى على الأيام وأبعد من الفساد.

حدثني أبو إسحاق إبراهيم بن سيار النطاطم قال: قلت مرة لرجل كان لي من أهل خراسان: أعزني مقلحك فإني أحتاج إليه. قال: قد كان لنا مقلق ولكنه سرق. فاستعرت من جار لي آخر فلم يثبت الخراساني أن سمع نثيشن اللحم في المقلق وشتم الطبايح. فقال لي، كالمعضب: ما في الأرض أعجب منك: لو كنت خبرتني أنك تريد اللحم أو لشحم لوجدتني أسرع إليك به، إنما حسبتك تريد للباقي. وحديد المقلق يحترق إذا كان الذي يقلى فيه ليس بدسم. وكيف لا أعيرك إذا أردت الطبايح، والمقلق بعد الرد من

الطَّبَاهِجِ أَحْسَنُ خَالًا مِنْهُ وَهُوَ فِي الْبَيْتِ.

وَقَالَ أَبُو إِسْحَاقَ إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَيَّارِ النَّظَّامِ: دَعَانَا جَارٌ لَنَا فَأَطْعَمَنَا تَمْرًا وَسَمَنَ سِلَاءً وَنَحْنُ عَلَى خِوَانٍ لَيْسَ عَلَيْهِ إِلَّا مَا ذَكَرْتُ، وَالْخُرَّاسَانِيُّ مَعَنَا يَأْكُلُ. فَرَأَيْتُهُ يَقَطُرُ السَّمَنَ عَلَى الْخِوَانِ حَتَّى أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ. فَقُلْتُ لِرَجُلٍ إِلَى جَنْبِي: مَا لِأَبِي فَلَانَ بَضِيعُ سَمَنِ الْقَوْمِ، وَيَسِيءُ الْمُواكَلَةَ، وَيَعْرِفُ فَوْقَ الْحَقِّ؟ قَالَ: وَمَا عَرَفْتُ عَلَيْهِ؟ قُلْتُ: لَا وَاللَّهِ! قَالَ: الْخِوَانُ خِوَانُهُ، فَهُوَ يُرِيدُ أَنْ يَدَسَّمَهُ، لِيَكُونَ كَالدَّبْعِ لَهُ. وَلَقَدْ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ - وَهِيَ أُمُّ أَوْلَادِهِ - لِأَنَّهُ رَأَاهَا عَسَلَتْ خِوَانًا لَهُ بِمَاءٍ حَارًّا. فَقَالَ لَهَا: هَلَّا مَسَحْتِهِ!

وَقَالَ أَبُو نُوَّاسٍ: كَانَ مَعَنَا فِي السَّفِينَةِ - وَنَحْنُ نُرِيدُ بَعْدَانَ - رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ خُرَّاسَانَ. وَكَانَ مِنْ عَقْلَانِيهِمْ وَفُفْهَانِيهِمْ. فَكَانَ يَأْكُلُ وَحْدَهُ. فَقُلْتُ لَهُ: لِمَ تَأْكُلُ وَحْدَكَ؟ قَالَ: لَيْسَ عَلَيَّ فِي هَذَا الْمَوْضِعِ مَسْأَلَةٌ. إِنَّمَا الْمَسْأَلَةُ عَلَى مَنْ أَكَلَ مَعَ الْجَمَاعَةِ، لِأَنَّ ذَلِكَ هُوَ التَّكْلُفُ. وَأَكْلِي وَحْدِي هُوَ الْأَصْلُ. وَأَكْلِي مَعَ غَيْرِي زِيَادَةٌ فِي الْأَصْلِ.

وَحَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ السُّدِّيِّ قَالَ: كَانَ عَلَى رَبِضِ الشَّاذِرَوَانَ شَيْخٌ لَنَا، مِنْ أَهْلِ خُرَّاسَانَ. وَكَانَ مُصَحَّحًا بَعِيدًا مِنَ الْفَسَادِ وَمِنَ الرَّشَا وَمِنَ الْحُكْمِ بِالْهَوَى. وَكَانَ حَقِيًّا جَدًّا. وَكَذَلِكَ كَانَ فِي إِمْسَاكِهِ وَفِي بُخْلِهِ وَتَذَنُّبِهِ فِي نَفَقَاتِهِ وَكَانَ لَا يَأْكُلُ إِلَّا مَا لَا يَدُّ مِنْهُ وَلَا يَشْرَبُ إِلَّا مَا لَا يَدُّ لَهُ مِنْهُ. غَيْرَ أَنَّهُ إِذَا كَانَ فِي غَدَاةٍ كُلِّ جُمُعَةٍ حَمَلٌ مَعَهُ مَنِيذِيلًا فِيهِ جِرْدَقَتَانِ وَقَطْعُ لَحْمٍ سَكْبَاجٍ مَبْرَدٍ، وَقَطْعُ جُبْنٍ، وَزَيْتُونَاتٍ، وَصُرَّةٌ فِيهَا مِلْحٌ، وَأُخْرَى فِيهَا أَشْنَانٌ، وَأَرْبَعُ بَيْضَاتٍ لَيْسَ مِنْهَا بَدٌّ. وَمَعَهُ خِلَالٌ. وَمَضَى وَحْدَهُ حَتَّى يَدْخُلَ بَعْضُ بَسَاتِينِ الْكَرْخِ. وَيَنْظُرُ مَوْضِعًا تَحْتَ شَجَرَةٍ وَسَطَ خُضْرَةٍ وَعَلَى مَاءٍ جَارٍ. فَإِذَا وَجَدَ ذَلِكَ جَلَسَ وَبَسَطَ بَيْنَ يَدَيْهِ الْمَنِيذِيلَ وَأَكَلَ مِنْ هَذَا مَرَّةً وَمِنْ هَذَا مَرَّةً. فَإِنْ وَجَدَ قِيمَ ذَلِكَ الْبُسْتَانَ رَمَى إِلَيْهِ بِدِرْهَمٍ، ثُمَّ قَالَ: اشْتَرِ لِي بِهَذَا، أَوْ أَعْطِنِي بِهَذَا، رُطْبًا - إِنْ كَانَ فِي زَمَانِ الرُّطْبِ - أَوْ عَنَبًا - إِنْ كَانَ فِي زَمَانِ الْعُنْبِ - وَيَقُولُ لَهُ: إِيَّاكَ إِيَّاكَ أَنْ تُحَابِّبَنِي وَلَكِنْ تَجُودَ لِي، فَإِنَّكَ إِنْ عَمَلْتَ لَمْ أَكُلْهُ وَلَمْ أَعُدْ إِلَيْكَ. وَاحْذَرِ الْعُنْبَ فَإِنَّ الْمَغْبُوبَ لَا مَحْمُودٌ وَلَا مَأْجُورٌ. فَإِنْ أَتَاهُ بِهِ أَكَلَ كُلَّ شَيْءٍ مَعَهُ، وَكُلَّ شَيْءٍ أَتَى بِهِ. ثُمَّ تَحَلَّلَ وَغَسَلَ يَدَيْهِ. ثُمَّ تَمَشَّى مِقْدَارَ مِائَةِ خُطْوَةٍ. ثُمَّ يَضَعُ جَنْبَهُ، فَيَنَامُ إِلَى وَقْتِ الْجُمُعَةِ. ثُمَّ يَتَنَبَّهُ فَيَغْتَسِلُ، وَيَمْضِي إِلَى الْمَسْجِدِ. هَذَا كَانَ دَأْبَهُ كُلِّ جُمُعَةٍ.

قَالَ إِبْرَاهِيمُ: فَبَيْنَمَا هُوَ يَوْمًا مِنْ أَيَّامِهِ يَأْكُلُ فِي بَعْضِ الْمَوَاضِعِ إِذْ مَرَّ بِهِ رَجُلٌ فَسَلَّمَ عَلَيْهِ فَرَدَّ السَّلَامَ. ثُمَّ قَالَ: هَلُمَّ عَافَاكَ اللَّهُ! فَلَمَّا نَظَرَ إِلَى الرَّجُلِ قَدْ انْتَنَى رَاجِعًا، يُرِيدُ أَنْ يَطْفُرَ الْجَدُولَ أَوْ يَغْبِرَ النَّهْرَ قَالَ لَهُ: مَكَانَكَ، فَإِنَّ الْعَجَلَةَ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ. فَوَقَفَ الرَّجُلُ فَأَقْبَلَ عَلَيْهِ الْخُرَّاسَانِيُّ وَقَالَ: تُرِيدُ مَاذَا؟ قَالَ: أُرِيدُ أَنْ أُنْعَدَى. قَالَ: وَلِمَ ذَلِكَ؟ وَكَيْفَ طَمَعْتَ فِي هَذَا؟ وَمَنْ أَبَاحَ لَكَ مَالِي؟ قَالَ الرَّجُلُ: أَوْ لَيْسَ قَدْ دَعَوْتَنِي؟ قَالَ: وَبَلَى، لَوْ ظَنَنْتُ أَنَّكَ هَكَذَا أَحْمَقُ مَا رَدَدْتُ عَلَيْكَ السَّلَامَ. الْإِيْبَيْنِ فِيمَا نَحْنُ فِيهِ أَنْ تَكُونَ، إِذَا كُنْتُ أَنَا الْجَالِسُ وَأَنْتَ الْمَمَارُ، أَنْ تَبْدَأَ أَنْتَ فَتُسَلِّمَ. فَأَقُولُ أَنَا حَبِيبُذٌ مُحِبًّا لَكَ: وَعَلَيْكُمْ السَّلَامُ. فَإِنْ كُنْتُ لَا أَكَلًا شَيْئًا سَكَتُ أَنَا وَسَكَتَ أَنْتَ، وَمَضَيْتَ أَنْتَ وَقَعَدْتُ أَنَا عَلَى حَالِي، وَإِنْ كُنْتُ أَكَلُ فَهَاهُنَا آيْبَيْنِ آخَرَ، وَهُوَ أَنْ أَبْدَأَ أَنَا فَأَقُولُ: هَلُمَّ، وَتُحِبِّبْ أَنْتَ فَتَقُولُ: هَبْنِي. فَيَكُونُ كَلَامٌ بِكَلَامٍ. فَأَمَّا كَلَامٌ بِعَمَالٍ وَقَوْلٌ بِأَكْلٍ فَهَذَا لَيْسَ مِنَ الْإِنْسَانِ، وَهَذَا يُخْرِجُ عَلَيْنَا فَضْلًا كَبِيرًا، قَالَ: فَوَرَدَ عَلَى الرَّجُلِ شَيْءٌ لَمْ يَكُنْ فِي حِسَابِهِ. فَشَهَرَ بِذَلِكَ فِي تِلْكَ النَّاحِيَةِ، وَقِيلَ لَهُ: قَدْ أُغْفِينَا مِنَ السَّلَامِ وَمَنْ تَكَلَّفَ الرَّدَّ. قَالَ: مَا بِي إِلَى ذَلِكَ حَاجَةٌ. إِنَّمَا هُوَ أَنْ أُعْطِيَ أَنَا نَفْسِي مِنْ "هَلُمَّ"، وَقَدْ اسْتَقَامَ الْأَمْرُ.

وَمِثْلُ هَذَا الْحَدِيثِ مَا حَدَّثَنِي بِهِ مُحَمَّدُ بْنُ يَسِيرٍ عَنْ وَالٍ كَانَ بِفَارِسٍ، إِذَا أَنْ يَكُونَ خَالِدًا أَخُو مَهْرَوِيَّةٍ أَوْ غَيْرِهِ. قَالَ:

بَيْنَمَا هُوَ يَوْمًا فِي مَجْلِسٍ، وَهُوَ مُشْغُولٌ بِحِسَابِهِ وَأَمْرِهِ، وَقَدْ احْتَجَبَ بِجُهِدِهِ، إِذْ نَجَمَ شَاعِرٌ مِنْ بَيْنِ

يَذِيهِ، فَأَنْشَدَهُ شِعْرًا مَدْحَةً فِيهِ وَقَرَطَهُ وَمَجَّدَهُ. فَلَمَّا فَرَغَ قَالَ: قَدْ أَحْسَنْتُ. ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَى كَاتِبِهِ فَقَالَ: أَعْطِهِ
عَشْرَةَ أَلْفٍ دِرْهَمٍ. فَفَرِحَ الشَّاعِرُ فَرَحًا قَدْ يُسْتَطَارُ لَهُ. فَلَمَّا رَأَى خَالَهُ قَالَ: وَإِنِّي لَأَرَى هَذَا الْقَوْلَ قَدْ وَقَعَ
مِنْكَ هَذَا الْمَوْقِعَ اجْعَلْهَا عَشْرِينَ أَلْفَ دِرْهَمٍ. وَكَادَ الشَّاعِرُ يَخْرُجُ مِنْ جِلْدِهِ. فَلَمَّا رَأَى فَرَحَهُ قَدْ تَضَاعَفَ
قَالَ: وَإِنَّ فَرَحَكَ لَيَتَضَاعَفُ عَلَى قَدْرِ تَضَاعُفِ الْقَوْلِ، أَعْطِهِ يَا فَلَانُ أَرْبَعِينَ أَلْفًا. فَكَادَ الْفَرَحُ يَقْتُلُهُ.
فَلَمَّا رَجَعَتْ إِلَيْهِ نَفْسُهُ قَالَ لَهُ: أَنْتَ جَعَلْتَ فِدَاكَ رَجُلٌ كَرِيمٌ. وَأَنَا أَعْلَمُ أَنَّكَ كُلَّمَا رَأَيْتَنِي قَدْ أزدَدْتُ
فَرَحًا زِدْتَنِي فِي الْجَائِزَةِ. وَقَبُولُ هَذَا مِنْكَ لَا يَكُونُ إِلَّا مِنْ قِلَّةِ الشُّكْرِ. ثُمَّ دَعَا لَهُ وَحَرَجَ.
قَالَ: فَأَقْبَلَ عَلَيْهِ كَاتِبُهُ فَقَالَ: سُبْحَانَ اللَّهِ! هَذَا كَانَ يَرْضَى مِنْكَ بِأَرْبَعِينَ دِرْهَمًا، ثُمَّ لَهُ بِأَرْبَعِينَ
أَلْفَ دِرْهَمٍ؟ قَالَ: وَبَلِّغْ! وَتُرِيدُ أَنْ تُعْطِيَهُ شَيْئًا؟ قَالَ: وَمِنْ إِنْفَادِ أَمْرِكَ بَدءٌ؟ قَالَ: يَا أَحْمَقُ! إِنَّمَا هَذَا رَجُلٌ سَرَنًا
بِكَلَامٍ، وَسَرَرَنَاهُ بِكَلَامٍ. هُوَ حِينَ زَعَمَ أَنِّي أَحْسَنُ مِنَ الْقَمَرِ، وَأَشَدُّ مِنَ الْأَسَدِ، وَأَنَّ لِسَانِي أَفْطَحُ مِنَ السِّيفِ،
وَأَنَّ أَمْرِي أَنْفَدُ مِنَ السَّنَانِ جَعَلَ فِي يَدِي مِنْ هَذَا شَيْئًا أَرْجِعُ بِهِ إِلَى بَيْتِي؟ أَلَسْنَا نَعْلَمُ أَنَّهُ قَدْ كَذَبَ؟ وَلَكِنَّهُ قَدْ
سَرَنًا حِينَ كَذَبَ لَنَا. فَحَنُّ أَيْضًا نَسْرُهُ بِالْقَوْلِ وَتَأْمُرُ لَهُ بِالْجَوَائِزِ، وَإِنْ كَانَ كَذِبًا. فَيَكُونُ كَذِبٌ بِكَذِبٍ وَقَوْلٌ
بِقَوْلٍ. فَأَمَّا أَنْ يَكُونَ كَذِبٌ بِصِدْقٍ وَقَوْلٌ بِفِعْلٍ. فَهَذَا هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ الَّذِي سَمِعْتَ بِهِ.
وَيُقَالُ: إِنَّ هَذَا الْمَثَلُ الَّذِي قَدْ جَرَى عَلَى أَلْسِنَةِ الْعَوَامِ مِنْ قَوْلِهِمْ: يَنْظُرُ إِلَيَّ شَرًّا كَأَنِّي أَكَلْتُ
الْثَنِينَ وَأَطْعَمْتُهُ وَاحِدًا، إِنَّمَا هُوَ لِأَهْلِ مَرَوْ.

قَالَ: وَقَالَ الْمَرْوَزِيُّ: لَوْ لَا أَنِّي أَبْنِي مَدِينَةَ لَبَنَيْتُ أَرِيًّا لِذَاتِي.
قَالَ: وَقُلْتُ لِأَحْمَدَ بْنِ هِشَامٍ وَهُوَ بِنَيْي دَارَهُ بِبَغْدَادَ: إِذَا أَرَادَ اللَّهُ ذَهَابَ مَالِ رَجُلٍ سَلَّطَ عَلَيْهِ الطَّيْنَ
وَالْمَاءَ. قَالَ: وَمَا يَصْنَعُ بِذِكْرِ الطَّيْنِ وَالْمَاءِ؟ إِنَّمَا إِذَا أَرَادَ اللَّهُ ذَهَابَ مَالِ رَجُلٍ جَعَلَهُ يَرْجُو الْخَلْفَ، لَا
وَاللَّهَانَ أَهْلَكَ النَّاسَ وَلَا أَفْقَرَ بَيُّوتَهُمْ، وَلَا تَرَكَ دُورَهُمْ بِالْفِعْلِ، إِلَّا الْإِيمَانَ بِالْخَلْفِ، وَمَا رَأَيْتُ جِنَّةً قَطُّ أَوْفَى
مِنَ الْيَأْسِ.

قَالَ: وَسَمِعَ رَجُلٌ مِنَ الْمَرَاوِزَةِ الْحَسَنَ وَهُوَ يَحْتُ النَّاسَ عَلَى الْمَعْرُوفِ، وَيَأْمُرُ بِالصَّدَقَةِ،
وَيَقُولُ: مَا نَقَصَ مَالٌ قَطُّ مِنْ زَكَاةٍ. وَيَعِدُهُمْ سُرْعَةَ الْخَلْفِ. فَتَصَدَّقُ بِمَالِهِ كُلَّهُ فَانْتَفَرَ. فَانْتَظَرَ سَنَةً وَسَنَةً.
فَلَمَّا لَمْ يَرَ شَيْئًا بَكَرَ عَلَى الْحَسَنِ، فَقَالَ: حَسَنٌ مَا صَنَعْتَ بِي؟ ضَمَنْتَ لِي الْخَلْفَ، فَانْتَفَقْتَ عَلَيَّ عِدَّتِكَ، وَأَنَا
الْيَوْمَ مَدُّ كَذَا وَكَذَا سَنَةً أَنْتَظِرُ مَا وَعَدْتَ، لَا أَرَى مِنْهُ قَلِيلًا وَلَا كَثِيرًا. هَذَا يَجِلُّ لَكَ؟ أَلَلَّصَ كَانَ يَصْنَعُ بِي
أَكْثَرَ مِنْ هَذَا؟

وَالْخَلْفُ يَكُونُ مُعْجَلًا وَمُؤَجَّلًا. وَمَنْ تَصَدَّقَ وَتَشَرَّطَ الشُّرُوطَ اسْتَحَقَّ الْجِرْمَانَ. وَلَوْ كَانَ هَذَا عَلَى
مَا تَوَهَّمَهُ الْمَرْوَزِيُّ لَكَانَتْ الْمَحْنَةُ فِيهِ سَاقِطَةً، وَلَتَرَكَ النَّاسُ التَّجَارَةَ، وَلَمَّا بَقِيَ فَقِيرٌ، وَلَذَهَبَتْ الْعِبَادَةُ

KAYNAKÇA

Kur'an-ı Kerîm ve Meâli, DİB Yayınları, Ankara 2011.

Bâkır Emin el-Verd, *Mu'cemu 'Ulemâ' i'l-garb*, Beyrut 1986.

el-Câhız, Ebû 'Osmân, *el-Buhalâ'*, nşr. Tâhâ el-Hâcirî, Kahire 1990.

Danışman, Nafîz, *Kelam İlmine Giriş*, Ankara 1955.

el-Hamevî, Ebû Abdullah Yâkut b. Abdullah, *Mu'cemu 'l-udebâ' irşâdu 'l-erîb*
ila ma 'rifeti 'l-edîb, nşr. İhsan Abbas, Beyrut 1993.

.....
el-Hatîb el -Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b . ‘Alî, *Târîhu Medîneti ’s -selâm*, nşr. Beşşâr Ma‘rûf, Beyrut 2001.

Hüseyin Akyüz, “el-Câhız’ın Sünnet/Hadis Hakkındaki Görüşleri”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011, sayı: 31, ss. 231-265.

İbn-i Hallikân, Ebu’l-‘Abbâs Şemsu’d-Dîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, *Vefeyâtu’l-a’yân ve enbâu ebnâi ’z-zemân*, nşr. İhsân Abbâs, Beyrut 1970.

en-Nâs İhsan, “el-Buḥl ‘inde’l-‘Arab” *Mecelletu’l-‘Arabî*, sa. 260, Kuveyt 1980.

Ramazan Şeşen, “Câhız”, *İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1993, VII, 20-24.

Ziriklî, Hayruddîn, *el-A‘lâm kâmûsu terâcim*, Beyrut 1980.

*Muhammed ETKİN, El-Câhız ve Kitâbu 'l-Buhalâ'dan Bir Bölüm Üzerine
Mülâhazalar*
